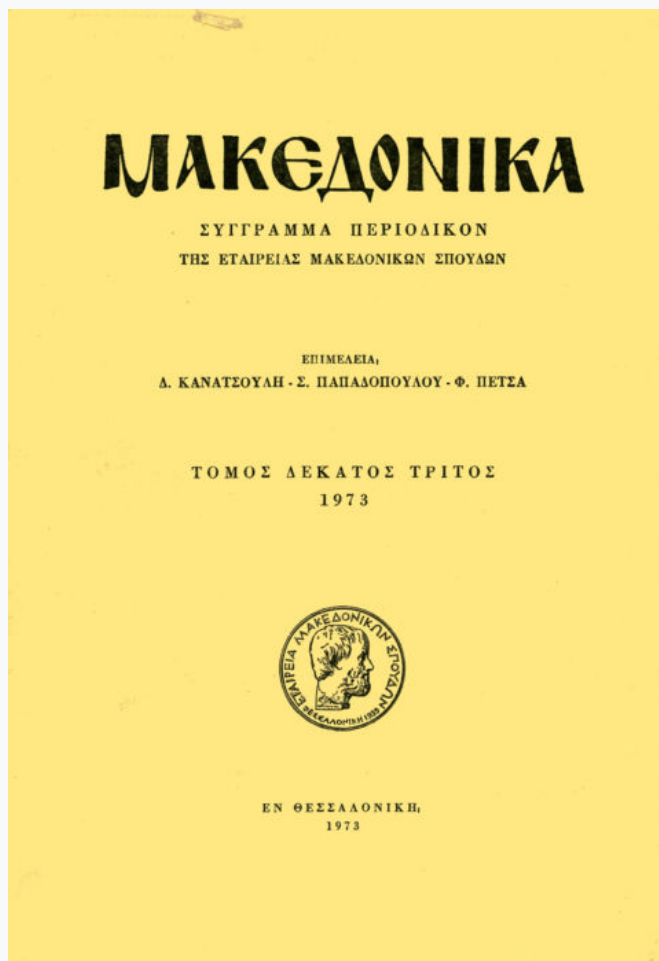

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

Μαξίμου, μητροπολίτου Σάρδεων, Το
Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω
Εκκλησία

Κωνσταντίνος Αναστ. Βαβούσκος

doi: [10.12681/makedonika.920](https://doi.org/10.12681/makedonika.920)

Copyright © 2014, Κωνσταντίνος Αναστ. Βαβούσκος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βαβούσκος Κ. Α. (1973). Μαξίμου, μητροπολίτου Σάρδεων, Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία. *Μακεδονικά*, 13(1), 448–459. <https://doi.org/10.12681/makedonika.920>

έργου ἀποτελεῖ ὁ ἐπίλογος (σελ. 840-882), εἰς τὸν ὁποῖον προβαίνει εἰς ἕνα θαυμάσιον, ἀντικειμενικὸν καὶ ὠλοκληρωμένον χαρακτηρισμὸν τοῦ Φιλίππου, ἀνασκευάζων παραλλήλους τὰς ἐπικρίσεις καὶ ἀδόκιους χαρακτηρισμούς τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν παρασυρομένων νεωτέρων ἱστορικῶν. Μία ἀνακεφαλαιώσις τῶν πράξεων τοῦ Φιλίππου ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀποτελεῖ ἄριστον παιδαγωγικὸν μέσον πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς μετὰ τῶν λεπτομερειῶν καὶ ἐπιμελείας γενομένης ὑπὸ τοῦ σ. ἱστορίας τοῦ Φιλίππου. Ὁ παρατιθέμενος χρονολογικὸς πίναξ συμβάλλει σημαντικῶς εἰς τοῦτο. Ἐν τέλει παραθέτει πλούσιον πίνακα γενικῆς βιβλιογραφίας, ἃν καὶ μερικὰ νεώτερα συγγράμματα ἐλλείπουν, ὡς π.χ. H. B e n g t s o n, Staatsverträge des Altertums, Bd. II. P. F r a n k e, Geschichte, Politik u. Münzprägung im früheren Makedonien 3-4 (1952/53), 99, 111 καὶ Jahrb. für Numismatik u. Geldgeschichte 7 (1956) 105 κ.έ. P. C l o c h é, Histoire de la Macédoine jusqu'à l'avènement d'Alexandre le Grand (336 avant J. C.), Paris 1960. D o r i s R a y m o n d, Macedonian Royal Coinage to 413 B. C., New York 1953. C. R o e b u c k, The Settlements of Philip II with Greeks States in 338 B. C., «Classical Philology», 1948, 73-92. F r i t z W ü s t, Philipp II. von Makedonien u. die panhellenische Idee, S-B. Berlin 1929.

Τὸ ἔργον συνετάχθη μεθόδον καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν καὶ κόπον, ἐξαντλεῖ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τὸ θέμα καὶ ἠμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν ὅτι εἶναι ἡ πληρεστέρα καὶ πλέον ὠλοκληρωμένη ἱστορία περὶ Φιλίππου, ἐξ ὧσων μέχρι σήμερον ἐγράφησαν. Ὁ σ. συνεκέντρωσεν ὅλας σχεδὸν τὰς πηγάς, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν Φίλιππον, καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, ξένην καὶ ἑλληνικὴν. Ὅπως δὴ ποτε τὸ ἔργον τοῦ κ. Νάλτσα εἶναι εὐχοίμεθα καὶ ὠφέλιμον διὰ τὸν ἀναγνώστην. Μερικὰ λάθη ἐξ ἀπροσεξίας ἢ καὶ ἐξ ἀγνοίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποφευχθοῦν, ἃν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸν ὄγκον τοῦ ἔργου. Οὕτω π.χ. εἰς τὴν σελ. 834 ὁ Ἀμύντας Δ' θεωρεῖται θεὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐνθ' εἶναι πρῶτεξάδελφος, εἰς τὴν σελ. 875 μεταξὺ ἐκεῖνων, οἱ ὅποιοι πρὸ τοῦ Φιλίππου εἶχον ὀνειρευθῆ τὴν ἐνοχοποίησιν τῆς Ἑλλάδος, ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Λυσιμάχου, ἐνὸς τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀντὶ τοῦ Λυσάνδρου, κ.ά. Τοιαῦτα ὅμως λάθη ἀσήμαντα, οὐδόλως μειώνουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου.

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ

Μαξίμου, μητροπολίτου Σάρων, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ [Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν], Θεσσαλονίκη, 1972, σελ. α'-ια'+1-389.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν τεραστίαν ἐργατικότητά του καὶ διὰ τὴν ἰδιαίτην ἐπίδοσιν του εἰς θέματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ κανονικοῦ Δικαίου, ὡς καὶ γενικώτερον εἰς θέματα ἀφορῶντα ἐν γένει εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν καθόλου δρᾶσιν αὐτοῦ.

Τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον εἶναι ἀκριβὲς δείγμα τῶν ὡς ἄνω εἰδικότητων καὶ ἱκανοτήτων τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ τοῦτο προκύπτει ἀνέτως ἐκ τῆς μελέτης αὐτοῦ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐν τῷ ἔσωφύλλῳ ἐνδείξεως ὅτι πρόκειται περὶ ἱστοριοκανονικῆς μελέτης.

Ὁ συγγραφεὺς, διαπρεπὴς ἱεράρχης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὑπομνησκει ἥδη ἐν προλόγῳ εἰς τὸν χριστιανικὸν ἐν γένει κόσμον, ἰδιαίτερος δὲ εἰς ὀρισμένους ὀρθοδόξους κύκλους, τὸ πρωτόθρονον τῆς θέσεως καὶ τὸ ἰδιάζον τοῦ κύρους τοῦ Πατριαρχείου τούτου μὲ συλλογισμὸν ὁ ὁποῖος ἐνθυμίζει Ἰωάννην τὸν Θεολόγον. Πράγματι, ὡς γράφει, (αὐτ.) «ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι ἡ ζωὴ, ὡς ζωὴ εἶναι ὀργανισμός, ὡς ὀργανισμός δὲ ἔχει κεφαλὴν καὶ κέντρον τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὅπερ μοχθῆσαν ὅσον οὐδεμία ἄλλη Ἐκκλησία ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὑποστάν καθαρμούς μεγάλους καθηγίσαν εἰς τοὺς αἰῶνας

τὴν ἣν κατέλαβε καὶ κατέχει θέσιν τῆς Μητρὸς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας». Θὰ ἐπρεπε νὰ μεσολαβήσῃ ἐν συνεχείᾳ ἢ κατάλληλος περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας ἐντρύφωμα εἶναι τὸ ὅλον ἔργον, γραφίς διὰ νὰ ἀποδοθῇ μὲ τὸσην λιτότητα, ἀλλὰ καὶ πληρότητα ἐκφράσεως καὶ νοήματος τὸ κατὰ τὰ λοιπὰ τόσον γνωστὸν παγκοσμίως, ὡς νομίζω, ἀξίωμα, ὅτι τὸ διέπον τὴν Ὁρθοδοξίαν, τῆς ὁποίας πρωτόθρονος Ἐκκλησία εἶναι τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, πνεῦμα εἶναι ἀκραφνὸς δημοκρατικὸν καὶ «κατὰ θαυμαστὸν καὶ μοναδικὸν τρόπον συνενώνει τὰς δύο ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις πάσης ἐν τῇ συνειδητῇ εὐθύνῃ ἐκκλησιαστικῆς πράξεως, ἥτοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αὐθεντίαν, ἐλευθερίαν ἐν τῇ διατυπώσει τῆς σκέψεως καὶ τῆς γνώμης κατὰ τὰς σχετικὰς συζητήσεις, ἀλλὰ καὶ αὐθεντίαν, δηλ. εὐλάβειαν, σεβασμὸν καὶ πειθαρχίαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τοὺς ἱεροὺς κανόνας, τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν θεσμοθετηθεῖσαν μακραῖωνα ἐκκλησιαστικὴν καὶ κανονικὴν πρᾶξιν καὶ τάξιν».

Ὁ συγγραφεὺς ἐχόμενος τοιούτων ἀντιλήψεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐρεῖδεται ὁλόκληρον τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον δὲν διατρέπει μετὰ τῆς γνωστῆς εἰς αὐτὸν καὶ εἰς ἱεράρχην τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ὑπάρχουσαν παρρησίαν, νὰ γράψῃ ὅτι «εἶναι ὄχι μόνον ἀδίκως, ἀλλὰ καὶ ἀστήρικτος καὶ ἀκατανόητος ὁ ἰσχυρισμὸς ἥ καὶ ὁ φόβος ἐνίων ὅτι ἀσκεῖται ἡ εἶναι δυνατόν νὰ ἀσκηθῇ ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰδος ἄνατολικοῦ παπισμοῦ», πρᾶγμα ξένον καὶ ἀπαράδεκτον καὶ ἀπόβλητον ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅπερ θὰ ἀπεκρούετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦτου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὡς ἀποτελοῦν προδοσίαν τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας καὶ εἰς περίπτωσιν ἐτι καθ' ἣν ἠθελεν ὑποτεθῇ ὅτι πᾶσαι αἱ λοιπαὶ κατὰ τόπους Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι θὰ ἦσαν διατεθειμέναι καὶ πρόθυμοι νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀρμοδιότητα καὶ δικαιοδοσίαν πέραν τῆς ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τῆς ἱστορίας διαγραφομένης καὶ καθοριζομένης.

Ἰδιαίτερος σημεῖω τὴν παρατήρησιν τοῦ διαπερὺς ἱεράρχου-συγγραφέως ὅτι εἶναι «πολὺ περισσότερον ἀστήρικτος καὶ ἀκατανόητος καὶ ἡ προσπάθεια ἐνίων ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν κύκλων ὅπως ἀγνοήσουν ἢ ἀμφισβητήσουν ἢ περιστείλουν καὶ μειώσουν τὴν ἰδιάζουσαν θέσιν καὶ τὰ ἰδιαίτερα δικαιώματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν τῷ συγκροτηματῇ τῶν κατὰ τόπους Ὁρθόδοξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, προσπάθεια ματαία καὶ προωρισμένη νὰ καταδικασθῇ ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς συνειδήσεως τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πληρώματος αὐτῆς». Ἡ παρατήρησις αὕτη, σαφὴς καὶ κατηγορηματικὴ ἐν ταυτῷ εἶναι τὰ μᾶλα ἐπίκαιρος, ἂν ἀναλογισθῇ τις τόσον τὴν συγκεκαλυμμένην ἀντιποίησιν ἀρχῆς, ἡ ὁποία ἀσκεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συστηματικῶς κατὰ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐκ μέρους ὀρισμένης μεγάλῃς θυγατρὸς Αὐτοκεφάλου Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, προσπάθουσης παντοιοτρόπως ὅπως ὑποσκελίσῃ τοῦτο εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ τῆς ἰδιοποιήσεως ἀπ' αἰῶνων καὶ δυνάμει κανόνων Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀνατεθεισῶν εἰς αὐτὸν ἀρμοδιότητων, ὅσον καὶ τὴν φανεράν καὶ ἀπροσημάτιστον ἐν πολλοῖς δραστηριότητα, ἡ ὁποία ἀσκεῖται κατ' αὐτοῦ κατὰ περιόδους ἐκ μέρους μελῶν τινων κατ' ἐξοχὴν περιληφμένης θυγατρὸς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα συνειδητῶς ἢ ἀθελήτως παραγνωρίζουν τὴν σημασίαν καὶ τὸν ρόλον τοῦ Πατριαρχείου τοῦτου, καὶ ἀπὸ ἐθνικῆς εἰσέτι πλευρᾶς, ἀμφισβητοῦντα βασικά δικαιώματα αὐτοῦ καὶ ὅτ' ἀτοχυρωμένα εἰς σαφὴν Πατριαρχικῶν καὶ Συνόδων Τόμων καὶ Τράξεων, αἱ ὁποῖαι ἐπεκυρώθησαν διὰ νομοθετικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ ἀκόμη καθ' ἑαυτὰ προσπαθοῦν νὰ ἀμφισβητήσουν ὡς πρὸς τὴν κυρωτικὴν αὐτῶν ἀξίαν (βλ. σχετικῶς ἐμὴν μελέτην «Αἱ Σύνοδοι καὶ ἡ δικαστικὴ αὐτῶν δικαιοδοσία» ἐν Ἀρμενοπούλῳ, ἔτος 27ον (1973), σ. 745 κ.ἑ.) συμπεριφερόμενα τόσον ἐν Ἑλλάδι, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἁλλοδαπῇ εὐρίσκόμενα κατὰ τρόπον, ὡς τολμῶ νὰ νομίζω, ἀπάδοντα ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐθνικὴν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἴδωμεν καὶ κρίνωμεν τὸ γεγονός ὡς Ἑλλήνες, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὀρθόδοξον τάξιν καὶ πειθαρχίαν. Λίαν

προσφάτως ἱεράρχης τῆς θυγατρικῆς ταύτης ἐκκλησίας ἐψήφισεν ὑπὲρ εἰσδοχῆς τῆς (ἡμπαυονόμου) ἱαπωνικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον Ἐκκλησιῶν κατὰ παραγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ μόνου ἀρμοδίου ἐν προκειμένῳ, ἥτοι τοῦ μόνου ἀρμοδίου νὰ παραχωρῇ αὐτόνομα ἢ ἡμιαυτόνομα καθεστῶτα ἢ νὰ ἀναγνωρίξῃ τοιαῦτα εἰς ἐκκλησιαστικὰς περιφερείας μὴ ὑπαγομένας εἰς Αὐτοκεφάλους τινὰς Ἐκκλησίας, Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ τῆς Δ' ἥδη ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Πράγματι, ἡ Οἰκουμενικὴ αὕτη Σύνοδος περιέλαβε διάταξιν εἰς τὸν ΚΗ' αὐτῆς κανὼνα συμφωνοῦς πρὸς τὸν ὅποιον, «ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπισκόπους... χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ προειρημένου ἀγιωτάτου θρόνου τῆς κατὰ Κωνσταντινουπόλιν ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας». Ὁ συγγραφεὺς ἐκέθων (σελ. 227), ἀλλὰ καὶ ἀναλύων τὰς σχετικὰς διατυπώσεις ἐρμηνείας περὶ τὴν ἔννοιαν τῆς διατάξεως ταύτης διὰ παραθέσεως πλουσίου βιβλιογραφικοῦ ὕλικου καὶ ἀσκήσεως ἐποικοδομητικῶν καὶ εὐρειῶν κριτικῶν παρατηρήσεων δὲν διστάζει μετὰ τοῦ ἀρμόζοντος εἰς αὐτὸν κύρους νὰ τονίσῃ (σελ. 236-237) ὅτι ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐχρησιμοποίησε τὸν ὅρον «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς» ἄνευ τοῦ προσδιορισμοῦ «ἐθνε-σιν», πρὸς δὴλασιν ἀκριβὲς εὐρύτερον πασὼν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὑφισταμένων ἐκκλησιῶν, ὅπερ διὰ τῶν αἰώνων καὶ καθιερώθη ἐν τοῖς πράγμασι ὡς ἡ ἀληθὴς καὶ ἀναμφισβήτητος ἐρμηνεία ἐν προκειμένῳ.

Ὁ συγγραφεὺς διαιρεῖ τὸ ὅλον ἔργον αὐτοῦ εἰς ἑξ κεφάλαια ἀνισομερῶς κατανεμημένα, λόγῳ τῆς σημασίας τοῦ περιεχομένου των. Πράγματι, ἐκ τῶν κεφαλαίων τούτων, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἰδιαίτερώς προσελκύει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου, τόσον διὰ τὴν ἑκτασιν, ὅσον καὶ διὰ τὰ σοβαρὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζονται εἰς αὐτὸ, εἶναι, ὡς νομίζω, τὸ Δ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο πλουτοῖσιν εἰς βιβλιογραφικὰς καὶ παραπομπὰς κανόνων, εἰς λεπτάς καὶ ὀξείας παρατηρήσεις καὶ εἰς συναγωγὰς σταθερῶν συμπερασμάτων ἐπιλαμβάνεται πάντων τῶν σοβαρῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπασχόλησαν τὴν Σύνοδον ἐκείνην, ἐν τῶν ὁποίων, ἥτοι τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου «ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς», ἥδη ἀνέφερον. Τὰ δύο βασικὰ πλὴν τοῦ ἀφορῶντος θέματος περὶ τὰ ὁποῖα στρέφεται τὸ ἔργον τούτο, ὡς πρὸς τὴν Σύνοδον ταύτην, εἶναι τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς αὐτὸ ἐρμηνεία κατ' ἀρχὴν τῶν Θ', ΙΖ', ἐν συνεχείᾳ δὲ τοῦ μνημονευθέντος ΚΗ' κανόνος κατὰ τὰς λοιπὰς πλὴν τῆς μνημονευθείσης διατάξεις.

Οἱ δύο πρῶτοι κανόνες (Θ' καὶ ΙΖ') ἀναφέρονται εἰς τὸ ἐκκλητικὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὡς πρὸς πᾶσαν τὴν Χριστιανικὴν Ἀνατολήν, ὁ τρίτος (ΚΗ') εἰς τὴν ἐξίσωσιν τῶν θρόνων Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις μετὰ τὴν ἀνάλογον προσοχὴν (ἡ γλαφυρότης τοῦ κειμένου προσφέρεται εἰς τοῦτο) τὴν πολυσέλιδον ἀναπτύξιν τῶν βασικῶν καὶ διὰ τὴν σημερινὴν εἰσέτι ἐποχὴν ὡς ἄνω θεμάτων διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τὸσον τὴν ἀξίαν καὶ τὰς συνεπειὰς αὐτῶν, ὅσον καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς συνθετικῆς καὶ κριτικῆς ἱκανότητος τοῦ συγγραφέως. Πράγματι, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον θέμα, ἥτοι ὡς πρὸς τὸ διὰ τῶν Θ' καὶ ΙΖ' κανόνων εἰσαγόμενον καὶ ἀμφισβητούμενον κατ' ἀρχὴν ὡς ἰσχύον δι' ἅπασαν τὴν Χριστιανικὴν Ἀνατολήν καὶ ὡς πρὸς πᾶσας εἰδικότερον τὰς Ἐκκλησίας αὐτῆς ἐκκλητικὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ὁ συγγραφεὺς μετὰ πλουσιωτάτην καὶ ἐν ταυτῷ ἐκτενῇ παράθεσιν τῶν γνώμων καὶ παρατηρήσεων πάντων τῶν μετὰ τὸ θέμα τοῦτο, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀσχοληθέντων ἐρμηνευτῶν καὶ κανονολόγων, βυζαντινῶν, μεταβυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ (κυρίως) συγχρόνων συγγραφέων, ὡς ἐπίσης μετὰ παράθεσιν τῶν κατὰ καιροὺς σχετικῶν πρὸς τοῦτο νομοθετημάτων κατορθώνει νὰ ἀποδώσῃ εἰς ἀδράς, σαφεῖς καὶ κομπᾶς κατὰ τὸ ὕψος γραμμᾶς τὴν ἀληθὴ εἰκόνα αὐτοῦ. Πράγματι, οἱ μνημονευθέντες κανόνες Θ' καὶ ΙΖ' ἀναφέρονται εἰς τὸν «ἐξάρχον τῆς Διοικήσεως», εἰς τὸν ὅποιον δύναται νὰ καταφεύγῃ πᾶς θεωρῶν αὐτὸν ἀδικοῦμενον ἀπὸ ἀπόφασιν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ ἐτέρᾳ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῇ ἐπιστημῇ αἱ γνώμαι ἐδιχάσθησαν ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τὸν «ἐξάρχον»

τούτων, τῶν μὲν ὑποστηριζόντων ὅτι ὡς τοιοῦτοι δεόν νά νοηθοῦν οἱ μετέπειτα ἀνυψωθέντες εἰς πατριάρχας, τῶν δὲ ὑποστηριζόντων ὅτι ὡς τοιοῦτοι δεόν νά νοηθοῦν οἱ μητροπολίται καὶ διὸ οἱ Ἐφέσου, Ἡρακλείας καὶ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, οἱ ὅποιοι ἡγοῦντο μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν (βλ. τοὺς ὁπαδοὺς ἀμφοτέρων ἀναφερομένων ὑπὸ τῶν συγγραφέων, ἐν σελ. 201). Ὁ συγγραφεὺς ἀναφερόμενος κυρίως εἰς τὴν ἐνώπιον τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὴλῶσιν τοῦ Πατριάρχου Ἀνατολίου ὅτι «συνήθεια ἀνῶθεν κεκράτηκε τοὺς ἐνδημοῦντας τῇ μεγαλωνύμῳ πόλει ἀγιωτάτους ἐπισκόπους ἡνίκα καιρὸς καλέσῃ περὶ ἀνακυπτόντων τινῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων συνεῖναι καὶ διατυπῶν ἔκαστα καὶ ἀποκρίσεως ἀξιοῦν τοὺς δεομένους...», δέχεται ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον «ἐξαρχος» νοεῖται ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἐνδημούσης Συνόδου, ἡ ὁποία τὸ πρῶτον καθιερώθη ὑπὸ τῆς Δ' ταύτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου κατέστη ὁ κριτὴς τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀγνοεῖ τοὺς ἔχοντας ἀντίθετον γνώμην. Ἀντιθέτως τιμὰ δέοντος αὐτοῦ, διότι ἀφιεροῖ ἐκτεταμένον χῶρον εἰς τὴν ἀπόδοσιν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀντίκρουσιν τῶν γνώμῶν ἐνὸς ἐκάστου χωριστὰ ἐξ αὐτῶν, ἀπλῆ δὲ ἀπόδειξις τοῦτου εἶναι ἡ ἀπλῆ ἔστω φυλλομέτρησης τοῦ σχετικοῦ κεφαλαίου. Θὰ ἦτο βεβαίως ἐκτὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς παρουσίας κριτικῆς ἢ καὶ ἐνταῦθα ἀνάλυσις καὶ κρίσις αὐτῶν. Δι' ἐμὲ ἀρκεῖ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀναφερόμενος εἰς τοὺς ὡς ἄνω κανόνες Θ' καὶ ΙΖ' ἐν συναρτήσει πρὸς τὰς ἐκτενῶς ἀναφερομένας καὶ ἀναλυόμενας ἀντιθέτους γνώμας προβαίνει εἰς ὀξείαν καὶ κομψοτάτην παρατήρησιν ἔχουσαν ἀντὶ ἄλλης ἀντικρούσεως ἐπὶ λέξει ὡς ἐξῆς. «Καὶ ἐὰν ἐτι δεχθῶμεν, ὅτι οἱ κανόνες 9ος καὶ 17ος εἶναι ὄντως ἀσφαεῖς ποῖος ἄρα γε δύνανται νά ἐρμηνεύσῃ ὀρθῶς τὸ περιεχόμενον καὶ νά ἀποδώσῃ καὶ νά ἀποκαταστήσῃ τὸ γνήσιον αὐτῶν πνεῦμα; Μονομερεῖς καὶ αὐθαίρετοι κρίσεις ἀνθρώπων ἢ ἡ συνεχὴς καὶ ἀδιάκοπος πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας ἐν ἣ ἀποτυπῶται ἡ κανονικὴ αὐτῆς συνείδησις, τὸ πλεόν δηλαδὴ εὐαίσθητον καὶ αἰσθητικὸν κριτήριον τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῶν κανόνων;» Ἐν ὄψει τούτων ὁ συγγραφεὺς συμπεραίνει ὅτι διὰ τῶν κανόνων τούτων, α) «ἀνεγνωρίζετο εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἰδιαίτερον δικαίωμα ὅπως δέχεται ἀγωγὴν δι' ἁμφισβητούμενα ζητήματα πάσης φύσεως, ἐξετασθέντα ἤδη ἐν τοῖς ἄλλοις θρόνοις, ἀλλὰ μὴ λαβόντα ἱκανοποιητικὴν διὰ τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη λύσιν», β) «τὸ ἐν τῇ πράξει παγιωθέν, ὑπὸ τῶν κανόνων ἀναγνωρισθέν, ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων ἐπικυρωθέν καὶ ὑπὸ τῆς μετέπειτα πράξεως βεβαιωθέν ἰδιαίτερον προνόμιον ὑπερτάτης δικαστικῆς ἐξουσίας κατέστησεν τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ἀνάτατον κριτήριον ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἀνατολῇ», καί, γ) «τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο πρόνομιον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως οὐδόλως ἐσῆμαινε τὴν ἀπὸ μέρους αὐτοῦ παραβίαν τῶν δικαίων τῶν λοιπῶν θρόνων, διότι οὗτος, διαπνεόμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν τῇ ὀρθῇ πίστει καὶ τῇ ἀγάπῃ, ἐποίει τὸν ἑαυτοῦ τὸν προνομίου τοῦτου μόνον ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οἱ ἐνδιαφερόμενοι, κατ' ἴδιαν αὐτῶν ἐπιθυμίαν ἀπηνθύνοντο πρὸς τὸν θρόνον αὐτοῦ δι' ἐκθέσεων, ἀναλύοντες τὰ παράπονα αὐτῶν» (σελ. 208 ἐπ.). Ἀποδείξεις τούτων εἶναι ὅτι, ὡς ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς, ὁ πατριάρχης Ἀνατόλιος δὲν προέβη εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν δὴλῶσιν, εἰμὴ ἐξ ἀφορμῆς καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐξετάσεως ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, κατὰ τὴν τετάρτην συνεδρίαν αὐτῆς, τῆς περιπτώσεως τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν Τύρου Φωτίου καὶ Βυρηττοῦ Εὐσταθίου, ἀμφοτέρων ἱεραρχῶν τοῦ κανονικοῦ κλίματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, χωρὶς οὐδέμια, οὐδαμῶθεν νά διατυπωθῇ ἐπ' αὐτῆς ἀντίρρησης ἢ ἐπιφύλαξις (σελ. 206, ἐν τέλ.).

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον θέμα, ἦτοι τὸ τῆς ἐξισώσεως τῶν θρόνων Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ μνημονευθεὶς ΚΗ' κανὼν τῆς Συνόδου ταύτης, ἡδη ἢ Β' Οἰκουμενικῇ Σύνοδος διὰ τοῦ Γ' αὐτῆς κανόνος εἶχε λάβει σαφῆ καὶ θετικὴν θέσιν. Ἐρχεται νῦν ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ πλειοδοτοῦσα, ψηφίζει τὸν περιττὸν καταστάνα τὴν ΚΗ' Κανόνα, διὰ τὸν ὅποιον ρητῶς πλεόν ὀρίζει ὅτι «καὶ γάρ τῷ ῥόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασιν τὰ πρε-

σβεία... τὰ ἴσα πρεσβεία ἀπένειμαν τῷ τῆς Νέας Ρώμης ἀγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες τὴν βασιλεία καὶ συγκλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν καὶ ἴσαν ἀπολαύουσαν πρεσβειῶν τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλίδι Ρώμῃ καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκίνην μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν». Ὁ συγγραφεὺς αἰτιολογῶν τὸν κανὼν τοῦτον γράφει (σελ. 211) ὅτι δι' αὐτοῦ κατὰ τὸν ἐπισημότερον τρόπον ἀπεκρυσταλλώθη μία κατάστασις, ἥτις ἦτο ἀποτέλεσμα μακρᾶς σειρᾶς γεγονότων. Ἐδημιουργήσαν δηλ. τοιαῦται συνθήκαι διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως, συνθήκαι ὄχι μόνον πολιτικῆς καὶ ἱστορικῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἀμέσου (ἀποστόλου Ἀνδρέου) καὶ ἐμμέσου (τοῦ ἱσαποστόλου Κωνσταντίνου καὶ τῆς ἱεραποστολικῆς ἐνεργείας τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως εἰς πλείστους βαρβάρους λαοὺς) ἀποστολικότητος, ὥστε ἡ ἀποστολὴ καὶ δικαιοδοσία αὐτῆς νὰ ἐξέλθῃ λίαν ἐνωρὶς τῶν ὁρίων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ νὰ ἐπεκταθῇ εἰς χώρας καὶ ἔθνη, εἰς τὰ ὁποῖα μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου διέδωκε τὸ πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν φῶς τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ.

Ὁ συγγραφεὺς, πέραν τῆς περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ὡς ἄνω κανόνων ἀπασχολήσεώς του, ἀναγκάζεται νὰ ἀπασχοληθῇ καὶ μετὰ τὴν «κανονικότητα» αὐτοῦ, διότι αὕτη ἡμεροβητήθη σφοδρὰ ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὡς ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἐπιμίδεται εἰς μακρὰν ἀνάλυσιν τοῦ ὅλου θέματος (σελ. 213 ἐπ.), τόσον ἀπὸ ἱστορικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ διαδικαστικῆς ἀπόψεως, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν πράγματι «κανονικότητα» αὐτοῦ. Ὅντως ἐρευνᾷ τὰς προϋποθέσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐδημιουργήθη τὸ σχετικὸν θέμα, τὸν τρόπον θέσεώς του εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν, τὸν τρόπον ψηφίσεώς του, τὰς κατὰ τῆς ψηφίσεως του προβληθείσας ἐνστάσεις καὶ τέλος τὰς συνεπειάς, τὰς ὁποίας ἔσχε διὰ τὰς μετέπειτα σχέσεις μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ ὅλη σχετικὴ ἀνάλυσις προκαλεῖ καὶ αὐτὴς οὐχὶ μόνον τὴν ἱστορικὴν καὶ ἐν γένει ἐπιστημονικὴν περιέργειαν διὰ τὸ μέγα καὶ ἀποφασιστικὸν τοῦτο διὰ τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν θρόνων Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως γεγονός, ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ λόγῳ τῆς ἐνδελεχοῦς ἐρεῖνης τῶν στοιχείων τῆς ἐποχῆς (πρακτικῶν συνόδου, ἱστορικῶν συγχρόνων) καὶ τῆς εὐρείας συζητήσεως τῶν σχετικῶν πρὸς αὐτὸ γνομῶν παλαιότερων καὶ συγχρόνων ἐρμηνευτῶν, βαθεῖαν ἱκανοποίησιν. Ὁ κανὼν οὗτος ἐψηφίσθη κατὰ τὴν ἐς συνεδρίαν τῆς Συνόδου, ἀλλ' ἐν ἀπουσίᾳ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα τῆς Ρώμης. Διὰ τοῦτο τὴν ἐπομένην ὁ ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα Πασχασίνος ἔψεξε τὰ γενόμενα καὶ ἐξήγησε νὰ ἀναγνωσθοῦν τὰ πρακτικά «ἵνα πᾶσα γνῶ ἡ ἀδελφότης, πότερον δίκαια ἢ ἄδικα τὰ πεπραγμένα». Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κανόνος οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἐξήγησαν τὴν ἀκύρωσιν αὐτοῦ ἰσχυριζόμενοι ὅτι οὗτος, α) ἐψηφίσθη παρὰ τὰς πατερικὰς διατάξεις, ἥτοι παρὰ τὸν Στ' Κανόνα τῆς ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ὁποῖος κατ' αὐτοὺς ὥριζεν ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἔχει πάντοτε τὰ πρωτεῖα (*Ecclesia Romana semper habuit primum*), καί, β) κατόπιν πιέσεως ἀσκηθεῖσας ἐπὶ τὸν μελὸν τῆς Συνόδου. Κατόπιν τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν ἐδημιουργήθη ἡ ἐξῆς κατάστασις: α) οἱ πατέρες τῆς Συνόδου περιωρίσθησαν ἀξιοπρεπῶς νὰ παρουσιάσουν τὸ γνήσιον κείμενον τοῦ προαναφερθέντος Στ' Κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ὁποῖος, ὡς προέκυπτεν ἐξ αὐτοῦ, οὐδαμοῦ ἐποιεῖτο μνείαν τοῦ ρωμαϊκοῦ πρωτείου καὶ τοῦ ἀπετέλεσεν, ὡς ἱστορεῖ ὁ συγγραφεὺς (σελ. 215), «ἀποστοματικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν περὶ παραβάσεως πατερικῶν διατάξεων δισχυρισμὸν τῶν παπικῶν λεγμάτων (διὰ τῆς προβολῆς τοῦ γνησίου καὶ αὐθεντικοῦ κειμένου τοῦ Στ' κανόνος τῆς Νικαίας)», β) οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου ἠρωτήθησαν ἐν συνεχείᾳ νὰ ἀπαντήσουν ἐὰν οἰκεία γνώμη ἡ ἐξαναγκασθέντες ὑπέγραψαν. «Καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο πάντες μὲν ὁμοφώνως ἀπήντησαν ἐπιστήμως διακηρύξαντες ὅτι ὑπέγραψαν αὐθορμῶς, ἐλευθέρως καὶ εὐχαρίστως, ἐνὼ πλείστοι διεδήλωσαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ διὰ θερμῶν λόγων καὶ τὴν εὐλάβειαν, ἀφοσίωσιν καὶ εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς (σελ. 215)... Κατόπιν (σελ. 216) οἱ ἐνδοξότατοι ἀρχοντες συνώψισαν ὡς ἀκολούθως: Ἐκ τῶν πεπραγμένων καὶ ἐκ τῆς ἐκά-

στου καταθέσεως συνορδῶμεν πρὸ πάντων μὲν τὰ πρωτεῖα καὶ τὴν ἐξαίρετον τιμὴν κατὰ τοὺς κανόνας τῇ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης θεοφιλεστάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ φυλάττεσθαι· χρῆμα δὲ καὶ τὸν ὁσιώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης τὸν αὐτὸν πρεσβεῖαν τῆς τιμῆς ἀπολαβεῖν καὶ αὐτὸν ἐξ αὐθεντίας ἐξουσίας ἔχειν τοῦ χειροτονεῖν... Καὶ πάντες μὲν οἱ ἐπίσκοποι ὁμοθυμαδὸν ἀνεφώνουν· αὕτη δικαία ψήφος. Ταῦτα πάντες λέγομεν. Ταῦτα πᾶσιν ἀρέσκει... τὰ τυπωθέντα κρατεῖτο. Πάντες τῇ ἀποφάσει ἐμμένονεν...». Ἐθεώρησα προτιμώτερον νὰ παραθέσω αὐτοῦσιον ἐν προκειμένῳ τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως ἀντὶ ἐμῆς ἀποδόσεως, διὰ τὴν ἀλὰβη ὁ ἀναγνώστης ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴν μὲ αὐτὸ καὶ μὲ τὰ ἐφ' ὧν στηρίζεται τοῦτο κείμενα καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ τὴν ἐντεῦθεν πειστικότητα τῶν επιχειρημάτων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἰς πολλοὺς εἶναι ἄγνωστα. Δὲν δύναμαι ὁμῶς νὰ παρασιωπήσω καὶ τὴν ἄκρως σοβαρὰν παρατήρησιν τοῦ συγγραφέως ὅτι ἡτο περιέργων καὶ θλιβερώτατον τὸ φαινόμενον τῆς ἡθελωμένης διαφωνίας· Διότι οἱ παπικοὶ λεγᾶτο ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡρνοῦντο νὰ παραστοῦν εἰς τὴν τόσον σπουδαίαν δι' αὐτοὺς συζήτησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ψηφισθέντος ἐν ἀπουσίᾳ αὐτῶν τοῦ ΚΗ' Κανόνος διεμαρτύρουντο διότι... ἦσαν ἀπόντες (σελ. 217). Προσθετὰ καὶ ἡ ἑτέρα παρατήρησις ὅτι ἀντικατ' Ἐκκλησίας δὲν ἀνεγνώρισεν, ἐχομένη πλέον στερρῶς τὴν πρωτεῖαν ἐξουσίαν, τὰ ὁποῖα ἐπίστευεν ὅτι εἶχε στηριζομένη εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἰδρυμένη ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, ἐνῶ τοῦτο μόνον ὡς παράδοσις φέρεται, διότι ὁ Πέτρος ἀληθῶς ἱδρυσεν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀντιοχείας, τῆς ὁποίας ὁ πατριάρχης οὐδέποτε διενεώθη νὰ διεκδικήσῃ τοιοῦτον ἢ πρωτεῖον. Τὰ περὶ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν ἐξαντιζοῦνται μὲ τὰ ὅσα ἤδη ἀνέπτυξα. Ὡς ἔγραψα ὁμῶς ἥδη ἀντεμετώπισα τὰ θεμελιωδέστερα ἐκ τῶν συζητηθέντων εἰς αὐτὴν θεμάτων. Ὁ ἐνδιαφερόμενος ὁμῶς ἀναγνώστης δύναται νὰ μελετήσῃ τὸ τμήμα περὶ τῆς πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν (ὡς ἡ σχετικὴ θεωρία ἀναπτύσσεται εἰς τὴν σελ. 243 ἐπ.), εἰς τὸ ὅποιον ἐκτίθεται ἡ πολιτικὴ τῆς Ρώμης ἐναντὶ τῶν Ἀνταρκλικῶν Ἐκκλησιῶν ἢ συνισταμένη εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αὕτη ἡρνεῖτο νὰ ἀναγνώρισῃ οὐχὶ μόνον τὰ πρεσβεῖα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ ὁποῖου ὁ θρόνος κατ' αὐτὴν ἐστερεῖτο ἀποστολικότητος, (ἀποστολικῆς προελεύσεως) ἐξ οὗ καὶ ἡ ὅλη καὶ ἡδη ἐκτεθεῖσα ἐν Χαλκηδόνι συζήτησις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξίν τοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων, περιοριζομένη εἰς τὴν ἀναγνώρισιν μόνον τῶν θρόνων Ἀντιοχείας καὶ Ρώμης, τοὺς ὁποίους ἱδρυσεν ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, ὡς καὶ τοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας, τὸν ὅποιον ἱδρυσεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Μάρκος (σελ. 246). Σημειωτέον διότι οἱ ὡς ἄνω καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα ἀναγνωρίζοντες πατριάρχει (Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας) εὐχάριστος ἀνεγνώριζον τὴν πενταρχίαν τῶν πατριαρχῶν (βλ. σχετικῶς ὡς πρὸς τὴν σχετικὴν γνώμην τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας, σελ. 248, ὡς καὶ τὴν ὅλην σχετικὴν συζήτησιν καὶ θέσιν τοῦ συγγραφέως ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ). Ὁ αὐτὸς ἀναγνώστης δύναται ὁσαύτως νὰ μελετήσῃ τὰ περὶ σταυροπηγίων καὶ τίτλων τμήματα (ἀντιστοιχῶς σελ. 259 ἐπ. καὶ 262 ἐπ.), μὲ τὰ ὁποῖα κλείει τὸ μέγα τοῦτο Κεφάλαιον περὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τὸ ὅποιον καταλαμβάνει λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τὸ μεγαλύτερον τμήμα τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου (σελ. 125-265). Τοῦ Κεφαλαίου τούτου προηγῆται Κεφάλαιον πρῶτον κατὰ σειράν ἀναφερόμενον εἰς τὰ γενικὰς προϋποθέσεις τῆς ἐσωτερικῆς ὁργανώσεως τῆς Χριστιανικῆς Κοινότητος, ὡς εἶναι ἡ Θεία Εὐχαριστία καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐν τῇ Θεῇ Εὐχαριστίᾳ θέσις τοῦ ἐπισκόπου, ὡς καὶ ἡ Θεία Εὐχαριστία, ὁ ἐπίσκοπος καὶ ἡ καθολικότης τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας (σελ. 12-32). Τοῦ ἐιδικωτέρου τούτου Κεφαλαίου ἔπεται κεφάλαιον κατὰ σειράν δευτέρον περὶ ἐκκλησιαστικῆς ὁργανώσεως (σελ. 33-71), εἰς τὸ ὅποιον ἐκτίθενται τὰ περὶ πρεσβυτέρων, ἐπισκόπων, χω-

ρεπισκόπων (ὡς πρὸς τοὺς τελευταίους εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ ἀνάπτυξις εἰς τὰς σελ. 38 ἐπ.) μητέρων καὶ τοπικῶν Ἑκκλησιῶν, Συνόδων, μητροπολιτῶν, ἐξάρχων (καὶ ἡ ὡς πρὸς αὐτοὺς ἀνάπτυξις εἶναι ἐνδιαφέρουσα, βλ. σελ. 50 ἐπ.) καὶ τὰ περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ ὁποία καταλαμβάνει λόγῳ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς ἀγιότητος αὐτῆς ἀρκετὸν τμῆμα τοῦ κεφαλαίου τοῦτου (σελ. 55-71), δοθέντος ὅτι αὐτὴν ἐμιμήθησαν αἱ κατόπιν Σύνοδοι τόσον κατὰ τὰς προσφωνήσεις, ὅσον καὶ κατὰ τοὺς δρους καὶ αὐτὴν ἐχρησιμοποίησαν ὡς κεντρικὴν ἰδέαν αὐτῶν. Εἰς τὴν Σύνοδον αὐτὴν, διὰ τὸ μνημονευθέντος Στ' κανόνος ἐπεκυρώθησαν τὰ δικαιώματα τῶν ἐξάρχων (περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος) ὡς «ἀρχαία ἔθνη». Οἱ ἐξαρχοί, εἰς τοὺς ὁποίους κυρίως ἀνεφέροντο ταῦτα, ἦσαν οἱ Ρώμης, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, περὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ὁποίων καὶ δὴ τῶν τοῦ Ἀλεξανδρείας εὐρεῖα γίνεται συζήτησις εἰς τὸ ὑπὸ κρίσιν ἔργον. Συζήτησις ἐπίσης γίνεται καὶ περὶ τοῦ Ζ' κανόνος τῆς Συνόδου ταύτης, ὁ ὁποῖος εἰδικῶς μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐπίσκοπον Αἰλίας (Ἱεροσολύμων), γενικώτερον δέ, ὡς δέχεται ὁ συγγραφεὺς (σελ. 63), εἰς τὰ δικαιώματα τῶν μητροπολιτῶν ἐν γένει, τὰ ὁποῖα ἡ Ἑκκλησία ἐπιθυμεί ὅπως διατηρηθοῦν ἀνεκέρως ἐν ἰσχυρί. Σημειωτέον ὅτι ἡ Σύνοδος αὕτη, ὡς ἐπάγεται ὁ συγγραφεὺς, δὲν ἐπεκύρωσε μόνον τὰς ἰδιαιτέρας προνομίας τῶν ἐξάρχων, ἀλλὰ καθώρισε διὰ δύο κανόνων αὐτῆς (τοῦ Δ' καὶ Ε') καὶ τὰ δικαιώματα τῶν Ἐπαρχιακῶν Συνόδων καὶ μητροπολιτῶν (σελ. 63 ἐπ.). Ὡς παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς (σελ. 66), ἡ Σύνοδος αὕτη τὰς περὶ ἐκκλησιαστικῆς ὁργανώσεως ἀποφάσεις ἐστήριξε μὲν γενικῶς εἰς τὰ «ἀρχαία ἔθνη» καὶ τὸ «σύνθη», ἔλαβε δὲ κυρίως ὑπ' ὄψιν τὰς ἀνάγκας τῆς διοικήσεως, ἡ ὁποία εἶχε προσαρμοσθῇ εἰς τὴν διοικητικὴν ὁργάνωσιν τοῦ κράτους. Ἡ τελευταία αὕτη ἔχουσα ὡς βάσεις τὰ μεγάλα πολιτικά κέντρα τῆς ἐποχῆς, ὡς ἦσαν ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Καισάρεια τόσον ἡ ἐν Παλαιστίνῃ ὅσον καὶ ἡ ἐν Καππαδοκίᾳ, ἡ Ἐφεσος κ.λ. ἀπετέλεσε σαφῇ προδιαγραφῇ τῆς θέσεως τοῦ ἐπισκόπου τῆς βασιλευούσης πόλεως, τῆς ὁποίας συνέπειαι ὑπῆρξαν ὁ ΚΗ' κανὼν τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἤδη λόγος. Ὁ συγγραφεὺς περιβαίνει τὸ κεφάλαιον τοῦτο (σελ. 71) ὀρθῶς ἐπάγεται, ἀκολουθῶν τὸν Schmemann, ὅτι «πάντες οἱ κανόνες οὗτοι ἐν τῇ ὀρθῇ ἱστορικῇ καὶ ἐκκλησιολογικῇ ἐννοίᾳ αὐτῶν προστατεύουν ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ αὐτὸ βασικὸν γεγονός τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, καθ' ὃ δέον ὅπως οἱ διαβιούντες ἐν ἐνὶ τόπῳ πιστοὶ καὶ ποιμαίνοντες ὑπὸ τῆς θεοδότου ἐξουσίας ἐνὸς ἐπισκόπου ἀποτελῶσιν ὁργανικὴν ἐνότητα καὶ προβάλλωσιν ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ καὶ ἐνσαρκώσιν τὴν καθολικὴν καὶ οἰκουμενικὴν οὐσίαν τῆς Ἑκκλησίας».

Τὸ κεφάλαιον τοῦτου ἔπεται τὸ τελευταῖον πρὸ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδον κεφάλαιον περὶ τῶν πρεσβείων τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (σελ. 72-124). Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐξιστορεῖται ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ Κωνσταντινουπόλις, ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ λεχθέντα εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια, κατέστη νέον κέντρον τῶν Ἑκκλησιῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους, ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον διηρμύνη ἡ δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς καὶ ἡ δραστηριότης ὁρισμένων ἀρχιεπισκόπων αὐτῆς τινὲς τῶν ὁποίων κατέστησαν αἰρετικοί (ὡς ὁ Μακεδόνης κ.λ.) τινὲς δὲ ὑποδείγματα ἀρχιερωσύνης, (ὡς ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός). Ὁ συγγραφεὺς ἐξιστορεῖ τὰ τῶν ἀρχιεπισκόπων ταῦτων τόσον βιογραφικῶς, ὅσον καὶ ἐν ἀλληλουχίᾳ πρὸς τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἤρξισαν ἔκτοτε νὰ συγκλονίζωσιν τὴν Ἑκκλησίαν. Ἀρεταὶ καὶ κακίαι, ἀντιζηλῖαι καὶ ὑψηλόφρονες ἐξάρσεις περιγράφονται ἐξ Ἰσοῦ ἀντικειμενικῶς καὶ τιμῶς, μετὰ τῆς αὐτῆς δὲ ἀντικειμενικότητος περιγράφονται αἱ συγκλήσεις ὁρισμένων Συνόδων σχετικῶν πρὸς πάντα ταῦτα, ὑπὸ τὸ ὑποφῶσκον καὶ πάντοτε ἀπειλητικὸν φῶσμα τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ὁ ὁποῖος καίτοι καταδικασθεὶς ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἰσχυρὸς ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν μέχρι καὶ τῆς ἐν Σαρδικῇ τοπικῆς Συνόδου. Ἰδιαίτερον τμῆμα τοῦ κεφαλαίου τούτου ἀφιερῶται εἰς τὴν Β' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (σελ. 93 ἐπ.), ἡ ὁποία ἤρξησε τὰς ἐργασίας τῆς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου διὰ νὰ συνεχισθῇ ὑπὸ

τὴν προεδρίαν τοῦ περιφήμου πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας Γρηγορίου, ὁ ὁποῖος «ἀνὴρ ἐλλόγιμος καὶ εὐλαβεὶς τοὺς καθ' ἑαυτὸν ὑπερβάλλων» ἀπεχώρησε τοῦ θρόνου καὶ τῆς Συνόδου ἐκφωνῶν μνημειώδεις διὰ τὴν ταπεινότητα καὶ τὴν χριστιανικότητα αὐτοῦ ἐν γένει λόγον, διὰ τὴν συνεχισθῆ ἡ Σύνοδος αὕτη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Νεκταρίου. Τὸ κανονικὸν ἔργον τῆς Συνόδου ταύτης συνίστατο κυρίως εἰς τὴν ψήφισιν δύο κανόνων τοῦ Β' καὶ Γ'. Ἐξ αὐτῶν ὁ Β' κανὼν καθιέρωσεν ὀριστικῶς τὴν ταύτισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν πρὸς τὰς πολιτικὰς διοικήσεις, ἐξ αἰτίας ἁφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἐκ τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων δημιουργηθεῖσας ἀκαταστασίας καὶ τοῦ Μελιτιανοῦ σχίσματος, ἁφ' ἑτέρου δὲ τῶν ὑπερoriῶν ἐπεμβάσεων κυρίως τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος οὐχὶ μόνον ἐπενέβαινε εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐκκλησιαστικὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ κατορθώσῃ νὰ διορισθῇ ἐπίτροπος τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτῆς θρόνου (σελ. 95). Συνέπεια τοῦ κανόνος τούτου ὑπῆρξεν ὁ ἐπόμενος Γ' διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Σύνοδος αὕτη, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ περιοχόμενου της, ἠρνεῖτο εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας οἰανδήποτε ὑπερέχουσαν θέσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐφ' ὅσον ἀνεγνώρισε τὰ πρεσβεῖα τιμῆς μετὰ τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης εἰς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ὠρίσθη ἐκκλησιαστικὸς ἑξαρχος διὰ τὰς τρεῖς διοικήσεις Πόντου (τῆς ὁποίας πρωτεύουσα ἦτο ἡ Καισαρεία), Ἀσίας (τῆς ὁποίας πρωτεύουσα ἦτο ἡ Ἐφεσος) καὶ Θράκης (τῆς ὁποίας πρωτεύουσα ἦτο ἡ Ἡράκλεια), γεγονὸς ὅπερ ἐβοήθησε τὸν ἐπίσκοπον τῆς πρωτεύουσας Κωνσταντινουπόλεως ὅπως ἐπεκτείνῃ τὴν πρωθιερατικὴν αὐτοῦ δικαιοδοσίαν καὶ ἐπὶ τῶν διοικήσεων τούτων. Ὅντως, ὡς ἐπάγεται ὁ συγγραφεὺς, «τὸ ἀκέφαλον τῶν τριῶν τούτων Διοικήσεων ὑπῆρξε μοιραῖον δι' αὐτάς» (σελ. 100), συνέπεια δὲ αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὅτι βάσει τοῦ προμνησθέντος Γ' κανόνος ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐπέτυχε νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἐποπτείας τοῦ ἐπισκόπου Ἡρακλείας, ὁ ὁποῖος ἔκτοτε ἐκράτησε μόνον τὸ προνόμιον νὰ παραδίδῃ εἰς τὸν ἐκάστοτε ἐκλεγόμενον Πατριάρχην κατὰ τὴν τελετήν τῆς ἐνθρονίσεως αὐτοῦ τὴν πατριαρχικὴν ποιμαντορικὴν ράβδον (σήμερον τοῦτο ποιεῖ ὁ μητροπολίτης Χαλκηδόνος διὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν μητροπολίτην Ἡρακλείας). Ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται ἐν συνεχείᾳ (σελ. 101 ἐπ.) μετὰ τὸν περίφημον τοῦτον Γ' κανόνα, ὁ ὁποῖος ἀπέτέλεσε τὴν βάσιν τοῦ ΚΗ' τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἤδη διὰ μακρῶν λόγος. Ὁ συγγραφεὺς, ὡς καὶ ἄλλαχού ἐλέχθη, ἐλέγχει πλήρως τὸ θέμα του ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, ἀνάλυν καὶ κρίνων πάσας τὰς ἐξενεχθεῖσας ἀναφορικὰς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο γνώμας παραθέτων καὶ πλουσίαν σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Ἰδιαίτερος σημεῖω τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν λαμβάνει εἰς τὸ πολυσυζητηθὲν ζήτημα τῆς ἐννοίας τῆς προθέσεως «μετά», τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Γ' οὗτος κανὼν («δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν») ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῆς ὁποίας καὶ σήμερον εἰσέτι ζητήματα γεννῶνται ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῶν θρόνων Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ συγγραφεὺς ἀδιστάκτως φρονεῖ ὅτι (σελ. 104) «ἁμφότεροι ὅτε Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως δύνανται νὰ θεωρῶνται καθ' ὅλοκληρίαν ἴσοι καὶ νὰ ἀπολαύσων τῆς αὐτῆς σημασίας τόσον ἐν τῇ ἐνὶ ἐκάστῳ αὐτῶν ὀρίσθεισῃ περιοχῇ, ὅσον καὶ ἐν τῇ ὅλῃ ἐκτάσει τῆς ἀρμοδιότητος αὐτῶν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπὶ τῷ αὐτῷ συναντήσῃ (π.χ. ἐν ταῖς συνόδοις, ἐν τῇ ἀπαριθμῆσει τῶν πρεσβυγενῶν θρόνων, ἐν τῇ ὑπογραφῇ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων κ.λ.) πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως τῆς ἀκολουθίας, εἰς ἐξ αὐτῶν γίνεται πρῶτος, ὁ δὲ δεῦτερος, ἀλλ' ἡ γνώμη, ἡ φωνὴ καὶ αἱ ἀποφάσεις ἐκάστου παραμένουσι καθ' ὅλοκληρίαν ἴσαι καὶ ταυτόσημοι ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι». Ἐτι περαιτέρω, συνομίζων τὰ μέχρι τοῦδε ἀναλυθέντα καὶ κριθέντα, γράφει (σελ. 109) ὅτι ὁ ὡς ἂν Γ' κανὼν δὲν ὑπῆρξε προτὶν αὐθαίρεσίας, ἀλλ' ἀποτελέσμα τῆς ἐξελιζέσας ἐντενθρόνιζοντα ἐτῶν καὶ ὥριμος καρπὸς τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν νέων συνθηκῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας πρωτεύουσα εἶναι πλὴν ἡ Κωνσταντινούπολις, πρῶτον κέντρον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Ἐπὶ τούτοις τονίζει ὅτι τὰ πρεσβεῖα ταῦτα δὲ ἦσαν ἀπλῇ τιμητικῇ διάκρισις ἐν τῇ σειρᾷ τῆς

ιεραρχίας, ἀλλὰ πραγματικὴ ἐξουσία ἐν ἀμοιβαίῳ μετὰ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων ἐπισκόπων, ὥς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ ὑπ' αὐτοῦ παρατιθεμένων παραδείγματων. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος, κατὰ τὸν ἐν συγγραφῇ (σελ. 114), κατέστησε πραγματικότητα τὰ δικαιώματα τὰ ἀπορρέοντα ἐκ τοῦ Γ' τούτου κανόνος. Πράγματι, ὡς παρατηρεῖ ὁ αὐτὸς (αὐτ.), «τὰ πρεσβεῖα τιμῆς καὶ ἡ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν τριῶν (μνημονευθεισῶν) Διοικήσεων, ὡς Ἐξαρχιῶν, ἀλλὰ καὶ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (βαρβαρικῶν)» περὶ τὸν ὁποῖον ἐπίσης ἐγένετο λόγος) ἔγιναν πραγματικότητες ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ προπαρασκευαστὴς ἔργῳ, ὃ, τι περιέλαβεν εἰς τὸν ΚΗ' κανόνα αὐτῆς ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (ὡς γνωστὸν ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἐλθὼν εἰς Ἐφεσον συνεκάλεσεν ἑβδομήκοντα ἐπισκόπους ἐκ Λυδίας, Ἀσίας καὶ Καρίας, χειροτόνησε τὸν διάκονον αὐτοῦ Ἡρακλεῖδην ἐπίσκοπον Ἐφέσου (ἔξαρχον μιᾶς τῶν τριῶν Διοικήσεων) καὶ καθήρεσε τοὺς ἐξαγοράσαντας τὰς Ἐπισκοπὰς ἐξ ἐπισκόπων, ἐνεργήσας τοιοῦτοτρόπως ἐν Ἀσίᾳ ὡς ὑπέρτατος δικαστής). Συνεχίζων ὁ συγγραφεὺς ἐπάγεται (σελ. 116, 117) ὅτι «ὁ κανὼν οὗτος (ΚΗ') ἐπεκύρωσε τὴν στερεωθείσαν ἐπὶ Χρυσοστόμου πρᾶξιν. Οἱ διάδοχοι τοῦ Χρυσοστόμου ᾠκοδόμησαν ἐπὶ τὴν θεμελίωσιν, τὰ ὁποῖα αὐτὸς, μετὰ τὴν Β' ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ἐστερεώσαν. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος ὑπῆρξεν ὄντως ὁ πρῶτος μέγας ἐν οὐσίᾳ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης πρὶν ἢ ὁ τίτλος οὗτος κοσμήσῃ τὸν θρόνον τῆς βασιλείδος τῶν πόλεων».

Μετὰ τὰ κεφάλαια ταῦτα, τὰ ὁποῖα προηγούνται τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ἔπονται δύο κεφάλαια, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐν (Ε' κατὰ σειράν) (σελ. 266-281) ἀναφέρεται εἰς τοὺς κανόνες, τὴν κανονικὴν συνείδησιν καὶ τὴν κανονικότητα, τὸ δὲ ἕτερον (Στ' κατὰ σειράν) ἀναφέρεται (σελ. 283-353) εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Εἰδικότερον: εἰς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ὁ συγγραφεὺς συζητεῖ τὴν ἀξίαν τῶν κανόνων καὶ τὰς περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεις τόσον τῶν ἁγαν ἐλευθεροφρόνων, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν πᾶσαν περὶ αὐτῆς συζήτησιν ἄχρηστον ὡς περιστρεφόμενην περὶ «γεγηρακυῖαν» νομοθεσίαν, καὶ τῶν συντηρητικῶν, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ἑαυτοὺς ὡς ἐνσαρκώνοντας τὸ ἀμετάβλητον τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας, ὅσον καὶ τὸν προοδευτικῶν, οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ προσαρμόσῃ τὴν νομοθεσίαν τῆς πρὸς τὰς νέας ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἐκ τῆς μεταβολῆς τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐν γένει ἀντιλήψεων. Ὁ συγγραφεὺς ἀντιμετωπίζων καὶ ἐπεξεργαζόμενος πάντα ταῦτα ἱσταται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κανονικῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν (σελ. 272-273) δὲν εὐρίσκεται καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰ μὴ μόνον εἰς τὴν δογματικὴν περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλίαν, ὅπερ σημαίνει ὅτι διὰ μέσου τῶν μεταβαλλομένων μορφῶν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἡ κανονικὴ συνείδησις παραμένει ἀμετάβλητος, ἀναλλοίωτος, ἔγκυρος πανταχοῦ, πάντοτε καὶ διὰ πάντας τοὺς ὁμολογοῦντας τὰ αὐτὰ δόγματα. Συνέπεια πάντων τούτων εἶναι ἡ ὀρθὴ ἄποψις τοῦ συγγραφεύς ὅτι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀναντιρρήτως ἀνήκει καὶ πάντοτε θὰ ἀνήκῃ τὸ δικαίωμα τοῦ μεταβάλλειν κατὰ νόμιμον τρόπον εἰς τοὺς προτέρους αὐτῆς κανόνες πᾶν ὃ, τι ἠθέλεν εὕρῃ χρῆζον μεταβολῆς καὶ διορθώσεως καὶ ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦτο συνδέεται ἀναποσπᾶστως μετὰ τῆς οὐσίας τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπὸ τὸ πρῶτον τούτου γράφει (σελ. 278), ἡ σπουδαία καὶ ἄκρος εὐαισθησία ἐργασία τῆς μεταβολῆς τῶν κανόνων δέον νὰ τελῇ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ «ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ», οὐχὶ ἐκ πνεύματος ἐπιπολαίου ἐκσυγχρονισμοῦ ἢ καὶ ἐξ ἐσκεμμένης μονομερίας ἢ προκαταλήψεως ἢ σωβινισμοῦ, ἐν τούτῳ δὲ ἀντικρούει τὸν Troitsky (τὸν ὁποῖον ἐπανειλημμένως ἀναφέρει εἰς τὸ ἔργον του), ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ νομικῆς ἰσότητος δικαιωμάτων τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν χωρὶς νὰ διστάζῃ νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ τὴν ἀρχὴν ὅτι ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐποχῇ, καθ' ἣν εἰς πολλὰς χώρας ἡ Ἐκκλησία ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς Πολιτείας, οὔτε οἱ κανόνες, οὔτε ἡ πρᾶξις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας δύνανται νὰ ἀποτελέσουν τὴν βάσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁργανώσεως. Κατόπιν τούτων εὐλόγως διερωτᾷ ὁ συγγραφεὺς:

ποία εἶναι τότε ἡ βάσις τῆς διοικήσεως αὐτῆς; Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἀναφαίνεται πάλιν ἡ λεπτότης τῶν παρατηρήσεων τοῦ συγγραφέως, ὅταν ἀπαντῶν σχετικῶς εἰς τὸν αὐτὸν Troitsky γράφει, «ἐφ' ὅσον ὁμως οἱ κανόνες καὶ ἡ ἀρχαία πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν βάσιν μὲ ποῖον συνειρμὸν ἰδεῶν ἐκφράζεται, ὅτι φορεὺς τῆς κυριαρχίας ἐν τῇ ἐπιγείᾳ Ἐκκλησία εἶναι ἡ ὁλότης τῶν ἐπισκόπων, τὴν θέλησιν τῆς ὁποίας ἐκφράζουν τὰ ὄργανα αὐτῆς, ἥτοι αἱ Οἰκουμενικαὶ καὶ Τοπικαὶ Σύνοδοι; Ἀλλὰ μὴν αἱ Οἰκουμενικαὶ καὶ Τοπικαὶ Σύνοδοι ἐθέσπισαν κανόνας καὶ καθιέρωσαν πρᾶξιν ἀνά τοὺς αἰῶνας. Τοὺς κανόνας δὲ καὶ τὴν πρᾶξιν αὐτῶν διαγράφει ὁ Troitsky. Δὲν ἀποτελεῖ ἄραγε τοῦτο, ἐὰν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον κατάφωρον ἀντίφασιν;»

Εἰς τὸ δεῦτερον ἐκ τῶν ὡς ἄνω κεφαλαίων (ΣΤ') ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ἐκ τῆς ὁποίας (σελ. 282 ἐν ἀρχῇ), «διατρανοῦται ἐπίσης, κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον τὸ γεγονός τῆς ἐν τῇ χορείᾳ τῶν κατὰ τόπους Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν πρωτεύουσας καὶ προεξαρχούσης θέσεως τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως». Ἀντὶ σχολίου περιορίζομαι νὰ παραθέσω τὴν συνέχειαν αὐτοῦσι τοῦ σχετικοῦ κειμένου τοῦ συγγραφέως (αὐτ.) διὰ νὰ καταδειχθῇ πλήρως ἡ ἀλήθεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου. Πράγματι, ὁ συγγραφεὺς γράφει «ὅχι μόνον προκειμένου περὶ δογμάτων καὶ ἱερῶν παραδόσεων καὶ κανονικῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων ἢ καὶ γενικῶν ζητημάτων, ἀφορώντων εἰς δόλκην τὸν τὸ σῶμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντα σχετικῶς τὰ σπουδαῖα ἐπὶ μέρους ζητήματα, τὰ ἐνδιαφέροντα ταύτην ἡἴκειν τὴν αὐτοκεφαλὴν Ἐκκλησίαν, ἡ κηδεμονικὴ πρόνοια καὶ ἀντίληψις τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας περιλαμβανούσης — ἄλλοτε μὲν αὐτεπαγγέλτως καὶ ὡς ἐκ καθήκοντος, ἄλλοτε δὲ κατ' ἐπικλήσιν τῶν ἐνδιαφερομένων—καὶ παρεχούσης τὴν ἀποτελεσματικὴν αὐτῆς συμβολὴν πρὸς διαιτησίαν καὶ ἐπίλυσιν διαφορῶν, ἀναφαισῶν μεταξὺ τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, πρὸς διευθέτησιν διαφωνιῶν μεταξὺ ποιμένων καὶ ποιμνίου, πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ ἐπιρροαιῶν δυσχερεῶν καὶ ἐπ' αὐτὰς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἰς τὴν κανονικὴν αὐτὴν τροχίαν, πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐνότητος ἀνεπαρκoῦς ἐνεργείας τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν, πρὸς στήριξιν τῶν ἀσθενῶν καὶ σαλευομένων ἢ καὶ ραδιοϋργουμένων ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει, πρὸς ἀποσόβησιν, τέλος, τῶν παντοίων ἠθικῶν καὶ ὕλικῶν κινδύνων, τῶν ἐπαπειλούντων τὴν ἐκστάθειαν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, οὐδέποτε καὶ οὐδαμῶς βραδύνει ἢ ἐλλείπει «κατὰ τὸ ἀνέκαθεν προνόμιον τοῦ ἁγιοτάτου ἀποστολικοῦ πατριαρχικοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ὅστις εἰωθεν δ'λαῖς φροντίσι καὶ προνοητικαῖς ἐπισκέψεσι χεῖρα βοηθείας ὀρέγειν, προνοεῖσθαι τε καὶ περιποιεῖσθαι τὰς βοηθείας δεομένων ἐκασταχοῦ ἐπαρχίας τε καὶ παροικίας». (Ἡ τελευταία περίοδος ἐλήφθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκ σχετικοῦ ἐγγράφου τοῦ παλαιοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ Α', εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται καὶ ἡ σχετικὴ παραπομπή). Σημειοὶ πάντως ὁ συγγραφεὺς ὅτι πάντα ταῦτα ὀφείλονται καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἔδραι τῆς Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἤρχισαν ἐνωρὶς νὰ φθίνουν καὶ νὰ σμικρύνωνται λόγῳ ξενικῶν ἐπιδρομῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐξόντωσησιν ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὴν ἀραίωσιν τοῦ ποιμνίου τῶν ἡ τὴν ἀλληλοπιστίαν αὐτῶν. Ἀκολουθοῦν ἐπτά περιπτώσεις πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν πρεσβειῶν τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μνεῖα τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ πατριάρχαι Ἀντιοχείας ἐξελέγοντο ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν; ἐνθα καὶ διέμενον λόγῳ τῶν ἰσλαμικῶν ἐισβολῶν, καὶ ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τοὺς πατριάρχας Ἱεροσολύμων, ὡς καὶ ἡ μνεῖα ἐπεμβάσεων εἰς τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα (βλ. σχετικῶς σελ. 283-294), μέχρις οὗτο ἀπὸ τοῦ 1453 ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἀνεγνωρίσθη καὶ ὡς πολιτικὸς ἀρχηγός (ἐθνάρχης-Millet Basi) πάντων τῶν ὀρθοδόξων λαῶν κρινόμενος προσωπικῶς μόνον ὑπὸ τοῦ σουλτάνου καὶ ὡς ἐκ τούτου ἱστάμενος ἀσυγκρί-

τῶς ὑψηλότερον πάντων τῶν ἄλλων πατριαρχῶν εἰς τὸ ὀθωμανικὸν Κράτος. Διότι, ὡς ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς (σελ. 295) ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἔλαβε παρὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης σφαρεῖς πληρεξουσιότητος νὰ εἶναι ἐθνικός ἀρχηγὸς καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν Πατριαρχείων καὶ μεσότης μεταξὺ τῶν Πατριαρχείων τούτων καὶ τῆς Κυβερνήσεως, τὸσον ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν πατριαρχῶν καὶ τῇ ἐπικυρώσει τῶν βερατιῶν αὐτῶν, ὅσον καὶ τῆς παροχῆς ἀδείας ἐλευθέρως εἰς Κωνσταντινούπολιν πατριάρχου τινός. Ἀκολουθοῦν συγκεκριμέναι περιπτώσεις ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ὡς πρὸς τὰ διάφορα τότε Πατριαρχεῖα καὶ τὰς διαφόρους τότε αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας (σελ. 296-315) μετὰ τὴν διακριτικὴν παρατήρησιν τοῦ συγγραφέως (σελ. 315) ὅτι ὄχι μόνον ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ συμκρίνῃ ἢ ἀφαιρέσῃ τὰ δίκαια τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους δὲν ἐπέτρεπε τοῦτο, καίτοι, ὡς τονίζει ὁ ἴδιος παρακατιῶν (σελ. 316 ἐν τέλει), δὲν θὰ ἠδύνατο τις ἀσφαλῶς νὰ εὕρῃ εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν καὶ ἐξέλιξιν τῶσαν αἰῶνων πράξεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀξίας μόνον ἐπαίνου, μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς. Ἐπὶ τοιούτων δεδομένων ἐρειδόμενος ὁ συγγραφεὺς δὲν διστάει νὰ ἐπαναλάβῃ (σελ. 318) τὸ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρουσίας λεχθὲν ὅτι περὶ παπισμοῦ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ οὔτε λόγος δέον νὰ γίνεταί, ὁ δὲ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, εἰς δὴν ἐνίστε, ἔνεκα παρεξηγήσεως, ἀποδίδονται τάσεις παπιστικαί, οὐδέποτε ἐπεδίωξε φιλόδοξον κυριαρχίαν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀνατολῆς, διότι πάντοτε εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς λοιποὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς ἤγετο ἐκ λόγων ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ μερίμνης, τὴν ὁποῖαν αὐτοὶ οὗτοι εἰς τὴν ἱστορικὴν πατριάρχειαν τῆς Ἀνατολῆς ἀνεγνώρισαν, διότι ἡ προεξάρχουσα θέσις αὐτοῦ οὐδένα διηγείρειν εἰς αὐτοὺς φόβον ἐλαττώσεως ἢ ἐκμηδενίσεως τῶν κανονικῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων αὐτῶν. Ἐν ὧσι πάντων τούτων ὁ συγγραφεὺς ἐπάγεται σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς: «Πνεῦμα παπιστικὸν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ οὔτε ὑπῆρξεν οὔτε θὰ ὑπάρξῃ».

Τὸ τελευταῖον τμήμα τοῦ κεφαλαίου τούτου ἀφιερῶνται εἰς τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας (σελ. 320-336). Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἡ ὕλη ἀφορᾷ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὡς ἀντιμέτωπον δύο καταστάσεις, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀναφανέν τόνε ζήτημα τοῦ φυλετισμοῦ καὶ τὸ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχῃ ζήτημα τῶν ὀρθοδόξων τῆς διασποράς. Ὁ συγγραφεὺς καταδεικνύει καὶ πάλιν τὸ οἰκουμενικὸν πνεῦμα μετὰ τοῦ ὁποίου ἀντεμετώπισε τοῦτο τὰ ζητήματα ταῦτα, προϊόντα τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνικοτήτων, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη καὶ ἐξήρθη τὸν ΙΘ' αἰῶνα. Καὶ τὸ μὲν θέμα τοῦ φυλετισμοῦ, ἀφοῦ διήλθεν ἀπὸ ὀρισμένας θλιβεράς φάσεις ἀντικανονικῆν ἐνεργειῶν ὀρισμένων ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ περιφερειῶν, ἐτακτοποιήθη τελικῶς διὰ τῆς παραχωρήσεως αὐτοκεφάλου, αὐτονόμου ἢ ἡμιαυτονόμου καθεστώτος εἰς αὐτάς, παρ' ὅλον ὅτι κατεδικάσθη τοῦτο αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, ἥτοι ὡς ἀρχή, καὶ ὀρθῶς, διότι ἀντρέπει καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πολίτευμα (σελ. 326), παραμένει ὁμως τὸ θέμα τῆς διασποράς τὸ ὁποῖον εἶναι σύγχρονος προέκτασις τοῦ προηγουμένου. Τοῦτο συνίσταται εἰς τὸ γεγονός ὅτι «ἐπὶ παραβάσει θεμελιώδους ἐκκλησιολογικῆς ἀρχῆς καὶ ἐν πλήρει καταλύσει τῆς κανονικῆς τάξεως, ὑπάρχουν ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ πόλει πλείονες τοῦ ἐνὸς κυρίαρχοι κατ' ἐθνικότητα ἐπισκοποι, τοὺς ὅπερ ἐμφανίζει τὴν Ὀρθοδοξίαν διαφοροποιουμένην καὶ δὴ καὶ ἀνταγωνιζομένην καὶ ἐρίζουσιν εἰς θέματα ἀρχῆς, δικαιοδοσίας, ἐξαρτήσεως, ὑπαγωγῆς, φυλετικῆς ἢ παραδοσιακῆς διαφοροποιήσεως κ.λ. μετὰ ὁλεθρίας διὰ τὴν πρὸς τὰ ἔξω προβολὴν τῆς ἐνότητος αὐτῆς, συνεπειὰς» (σελ. 331, ἔνθα καὶ αἱ σχετικαὶ παραπομπαί). Ὁ συγγραφεὺς, συνεπῶς πρὸς ὅσα δι' ὅλον τοῦ ἔργου του ὑπεστήριξε, τονίζει ὀρθῶς καὶ πάλιν ὅτι «προσηλωσὶς εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὰ πλαίσια τοῦ μνημονευθέντος ΚΗ' κανόνος τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀποτελεῖ τὸν χρυσοῦν γνῶμονα ἐν τῇ διαρθρώσει καὶ διευθετήσει τῶν ὀρθοδόξων πραγμάτων ἐν τῇ διασπορᾷ, διότι ὁ κανὼν οὗτος δύναται νὰ δώσῃ λύσεις καὶ διεξόδους εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀδιέξοδα τῆς διασποράς καὶ νὰ καθιερώσῃ τὴν ἀπὸ αἰῶνων κρα-

τοῦσαν τάξιν, καθ' ἣν διατηρουμένης τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας καὶ αὐτοτελείας ἐκάστης Ἑκκλησίας ἐν ἐκάστῃ περιοχῇ, σεβαστὸν ἀποβαίνει τὸ εἰδικὸν εἰς τὰ εὐρύτερα διορθόδοξα θέματα status quo, καθ' ὃ ἀναγνωρίζεται ἡ πρωτοβουλία καὶ πρωτοπορεία καὶ ὑπεύθυνος ἐνέργεια τῆς ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ τῆς πράξεως ἀναιδεχθείσης πρωτοθρόνου Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἑκκλησίας, ἡ δὲ συνεργασία τῶν κατὰ τόπους Ὁρθοδόξων Ἀυτοκεφάλων Ἑκκλησιῶν μετ' αὐτῆς, καὶ ἡ ἐν συμπνοίᾳ εὐθυγράμμισις τῆς ὀρθοδόξου ἐναντι τῶν ζητημάτων θέσεως, ἐναρμονίζονται εἰς σύστημα ἐνεργείας ἀποπνέον τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἑκκλησίᾳ εὐρυτέραν ἐνότητα». Δὲν ἦτο εἰς τὰς προθέσεις μου νὰ προβῶ εἰς τοιαύτην ἐκτενὴ βιβλιοκρισίαν. Ἐν τῇ προόδῳ ὁμῶς τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἠδυνήθην νὰ μὴν ἀναγνωρίσω τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν χρέος ἐθεώρησα νὰ καταστήσω γνωστὴν εἰς τὸ εὐρύτερον κοινόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὸν χρόνον νὰ ἀναγνώσῃ εὐχερῶς τοιαύτης σημασίας καὶ ἐκτάσεως ἔργα. Πράγματι, ὁ συγγραφεὺς καθάρωσε εἰς ἐξαιρετικῆς ποιότητος ἔκδοσιν καὶ μὲ ἐξαιρετικὸν χειρισμὸν νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὴν γένεσιν, τὴν ἀνύψωσιν, τὴν λειτουργίαν, τὴν δρᾶσιν καὶ τὴν ἀνέκαθεν ἀποστολὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Θὰ ἦτο πολὺ φυσικὸν ὁ συγγραφεὺς, ἱεράρχης διαπρεπῆς τοῦ Πατριαρχείου τούτου, νὰ παρασυρθῇ εἰς περιγραφὰς καὶ κρίσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔδιδον ἔντονον τὸ χρῶμα τῆς ὑποκειμενικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων τούτων. Χαίρω διότι δὲν ἠδυνήθην νὰ διαπιστώσω τοιοῦτόν τι, ἐν γνῶσει πάντοτε τοῦ γεγονότος τελῶν ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἀντικειμενικότης δὲν εἶναι κάτι τὸ ἐγκοσμίως ἐφικτόν. Πάντως ὁ τρόπος ἐκθέσεως τῶν γεγονότων, ἡ χρῆσις τοῦ συνόλου σχεδὸν τῆς ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίας, ἡ ἐν ἐκτάσει ἀνάλυσις καὶ εὐστοχος κατὰ τὰς περιστάσεις κριτικὴ τῶν γνωμῶν τὰς ὁποίας παραθέτει, κυρίως τῶν διισταμένων πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ γνώμας, ἡ ἀθροεντικὴ ἐν πολλοῖς ἐρμηνεία τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τοὺς κανόνας δι' ἰσχυρῶν λογικῶν, νομικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιχειρημάτων, ἡ ὠραιότατη καθαρολόγος γλῶσσα τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ μετὰ σαφηνείας καὶ γλαφυρότητος, προσδίδουν εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἀξιᾶν ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν τελικῶς συμφωνῇ τις ἢ οὐ πρὸς τὰ συμπερίσματά του. Δὲν παραλείπω νὰ τονίσω ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀντιμετωπίζει μετὰ πολλῆς παρρησίας καὶ πολλῆς ἐπιμελείας τὰ σπουδαιότατα τῶν συνδεθέντων μὲ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ζητημάτων, ἀλλὰ καὶ μὲ φιλελευθέραν σκέψιν καὶ κρίσιν κατὰ τρόπον, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ λαμβάνῃ σαφὴ εἰκόνα τόσοσιν τῆς ἱστορίας, ὅσων καὶ τῆς σημερινῆς θέσεως τοῦ Πατριαρχείου τούτου εἰς τὸ σύστημα τῶν λειτουργουσῶν ἀνὰ τὸν κόσμον Ἑκκλησιῶν, ἀπαραίτητον ἄλλωστε διὰ τὴν ἄρσιν τῶν ἱστορικῶν παρεξηγήσεων καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ συμπνοίας μεταξὺ αὐτῶν.

Τὸ ὅλον ἔργον ἐπιτεγάζεται μὲ τμῆμα συντεταγμένον εἰς τὴν γαλλικὴν (σελ. 354-369) καὶ τιτλοφορούμενον «Epilegomena», εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται σύντομος ἀπόδοσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου, διὰ τοῦ μὴ γνωρίζοντας τὴν ἐλληνικὴν, μὲ πίνακα βιβλιογραφίας (σελ. 371-380) ἐκ τοῦ ὁποίου καταφαίνεται ὁ πλοῦτος αὐτῆς, ὡς καὶ μὲ εὐρετήριοι κυρίων ὀνομάτων, τοπωνυμίων καὶ ὄρων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝΑΣΤ. ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ

Θεοδώρου Ν. Βλάχου, Ἡ ἱστορία τῆς Φιλιππουπόλεως κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 157 + 1 χάρτης.

Ἡ Φιλιππούπολη ἰδρύθηκε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ 341 ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β' τῆς Μακεδονίας στὴ βόρεια Θράκη, μετὰξὺ Ροδόπης καὶ Αἴμου, στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Ἐβρου. Πόλη μὲ ἀρχαία ἐλληνικὴ παράδοση, ὑπῆρξε κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τῆς θέσεώς της, σημαντικὸ κέντρο, στρατιωτικὸ καὶ οἰκονομικὸ. Ἡ σημασία της με-